

<https://doi.org/10.16926/trs.2021.06.16>

Data zgłoszenia: 20.10.2021 r.
Data akceptacji: 12.12.2021 r.

Mariana YEMELIANOVA

<https://orcid.org/0000-0001-7054-3252>

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie

Emocje czy rozum? W kierunku samopoznania (na marginesie *Gry szklanych paciorków* Hermann Hessego)

Emotion or reason? Towards self-knowledge (on the margins of Hermann Hesse's *The Glass Bead Game*)

Abstract: The article reflects on the topicality of critical remarks towards society contained in Hermann Hesse's novel *The Glass Bead Game*, and above all in relation to the need to rebuild culture through human (self-)development. It is proved that the fate of the novel's main character, Joseph Knecht, abolishes the primacy of reason over emotion and manifests the unity of both properties of the human race.

Keywords: Hermann Hesse, *The Glass Bead Game*, self-development, emotions.

Problem pozytywnego wpływu dzieł literackich w kontekście kształtowania się duchowości i rozwoju społeczeństwa humanistycznego jako wspólnoty osobowości jest jednym z najbardziej aktualnych we współczesnym literaturoznawstwie. Pytania o kształtowanie duchowości człowieka oraz o prawidłowy rozwój społeczny poruszane są w wielu dziełach literatury. Czynnikiem je jednoczącym jest pobudzający wpływ na czytelnika, intensyfikacja jego rozważań nad miejscem w społeczeństwie i sensem życia w ogóle. Hermann Hesse powyższe kwestie dotyczące wzrostu duchowości i samopoznania człowieka próbuje rozwiązać w charakterystyczny dla siebie sposób. Stawia mianowicie pytanie o to, co powinno dominować w życiu

człowieka: uczucia czy rozum, doświadczenie życiowe i emocje czy wiedza i chłodny umysł, a (p)odpowiedzi werbalizuje w *Grze szklanych paciorków*.

Twórczość Hermanna Hessego była przedmiotem refleksji dla wielu badaczy. Wśród opracowań dzieł słynnego niemieckiego pisarza, oprócz rodzimych odczytań,¹ szczególne miejsce zajmują monografie literaturoznawców rosyjskojęzycznych: Jakova Akopjana,² czy Reza Karalaszwiliego,³ i in. Mimo bogatej literatury przedmiotu warto powrócić do zagadnienia prymatu rozumu nad uczuciami będącego wewnętrznym tematem powieści *Gra szklanych paciorków* Hermanna Hessego, uznanej za wybitną i nagrodzoną w 1946 roku literacką Nagrodą Nobla.

1

Powieść niemieckiego pisarza jest mocno osadzona w kontekst społeczno-polityczny. Tło dla opisywanych wydarzeń – z jednej strony – stanowi, jak podkreśla niemiecki badacz życia i twórczości Hessego Bernhard Zeller, sytuacja polityczna w Niemczech w okresie I wojny światowej i w kolejnych latach panowania reżimu hitlerowskiego, a z drugiej strony, ogólna sytuacja społeczeństwa i stan ówczesnej kultury. Na kartach powieści odnajdujemy liczne krytyczne uwagi wobec współczesnego świata, potwierdzające, że mamy do czynienia z pisarzem pełniącym rolę bezstronnego i krytycznego obserwatora. Po ponad 80 latach od wydania powieści wiele z tych uwag brzmi niezwykle aktualnie (*sic!*), co stanowi dość przygnębiającą diagnozę na temat rodzaju ludzkiego. Niemiecki noblista, obnażając wady ówczesnego społeczeństwa, podkreśla zbyt małą rolę czynnika duchowego w życiu ludzi. Duchowość mająca ścisły związek z rozumem – jest rodzajem „ruchu umysłu”. W czasach dawnych (w epoce „felietonu” – jak określa je Hesse) nie potrafią – co podkreśla narrator – wykorzystać należycie intelektu, a tym samym „wyznaczyć mu właściwego miejsca i funkcji w dziedzinie życiowej gospodarki i państwa.”⁴ Dlatego po-

¹ Bernhard Zeller, *German Gesse sam svidetel'stvujushhij o sebe i o svoej zhizni (s prilozhenim fotodokumentov i illjustracij)*, przeł. Evgen I. Necheporuk (Cheljabinsk: Izdatel'stvo Ural LTD, 1998). (Берхард Целлер, *Герман Гессе сам свидетельствующий о себе и о своей жизни (с приложением фотодокументов и иллюстраций)*, przeł. Евгений И. Нечепорук (Челябинск: Издательство Урал LTD, 1998).

² Jakov Akopjan, *Pojetika romanov Germana Gesse v svete sinteza kul'tur Zapada i Vostoka* (Erevan: Erevanskij gosudarstvennyj universitet, 2006). (Яков Акопян, *Поэтика романов Германа Гессе в свете синтеза культур Запада и Востока*. Ереван: Ереванский государственный университет, 2006).

³ Rezo Karalashvili, *Mir romana Germana Gesse* (Tbilisi: Sabchota Sakartvelo, 1984). (Резо Каралашвили, *Мир романа Германа Гессе*. Тбилиси: Сабчота Сакартвело, 1984).

⁴ Hermann Hesse, *Gra szklanych paciorków*, przeł. Kuria Kurecka (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1971), 15–16.

trzeba określenia „punktów orientacyjnych”, „intelektualnych” versus „duchowych” drogowskazów, jest nadal kwestią niezwykle palącą:

Tak tedy toczyły się też owe walki o „wolność” ducha i właśnie w owej późnej, felietonowej epoce doprowadziły do tego, iż umysł istotnie cieszył się niesłyszana, trudną już dlań nawet do zniesienia wolnością, przewyciężywszy całkowicie kura-teleń kościelną, a państwową po części, nadal jednak jeszcze nie znajdując prawdziwego, przez siebie samego sformułowanego i respektowanego prawa, prawdziwego, nowego autorytetu i legalności.⁵

Pisarz dostrzega również moralną i kulturową degradację społeczeństwa, której najważniejszymi przejawami, jego zdaniem, jest „jałowa mechanizacja życia, głęboki upadek moralności, brak wiary wśród narodów, nieprawdziwość sztuki.”⁶ Nie bez znaczenia jest również informacyjne przeciążenie ludzi niepotrzebnymi wiadomościami płynącymi choćby z codziennej prasy goniącej za nowinkami i wszelkimi sposobami przyciągającej uwagę czytelników, o czym mówi pisarz z wyraźną ironią:

Wydaje się, że produkowano ich miliony, gdyż stanowiły ulubioną część materiałów codziennej prasy i zasadniczy pokarm żądnych edukacji czytelników, opowiadały, czy raczej „gawędziły”, o tysiącach zagadnień naukowych, a wydaje się też, iż co mądrzejsi spośród owych felietonistów częstokroć naśmiewali się z własnej roboty [...] Ulubionymi tematami takich artykułów były anegdoty z życia wybitnych mężczyzn czy kobiet oraz ich korespondencja, a zatytułowane były na przykład: „Fryderyk Nietzsche a moda damska około 1870 roku” albo „Ulubione potrawy kompozytora Rossiniego”, albo „Rola piesków pokojowych w życiu wielkich kurtyzan” — lub podobnie.⁷

Hesse tym samym ironicznie odnosi się do sposobów spędzania wolnego czasu, czy raczej jego marnowania, skoro prasa zamiast informować i edukować dostarcza „gawędziarskich” treści choćby na temat artystów. Pisarz krytycznie odnosi się również do rozrywek, nawet do dzisiaj uznawanych za rzekomo „intelektualne”. Poniższy fragment zawiera komentarz dotyczący pasjonatów rozwiązywania krzyżówek, dla których poświęcenie uwagi słownym łamigłówkom ma być wytchnieniem od pracy, a w rzeczywistości – jako umiejętność „izolująca” wiedzę – pozostaje zajęciem nie służącym pracy umysłu ani umiejętnościom niezbędnym w życiu codziennym:

Setki tysięcy ludzi, którzy przeważnie ciężką wykonywali pracę i ciężkie też mieli życie, schylało się podówczas w wolnych chwilach nad złożonymi z liter kwadracikami i krzyżykami, wypełniając według określonych reguł gry istniejące w nich luki. Pragniemy ustrzec się przed dostrzeganiem jedynie śmiesznej lub szaleńczej strony tego zjawiska, wstrzymamy się też od kpin na ten temat. Ludzie ci bowiem, wraz

⁵ Hesse, *Gra szklanych paciorków*, 17.

⁶ Hesse, *Gra szklanych paciorków*, 25–26.

⁷ Hesse, *Gra szklanych paciorków*, 17.

z dziecinnymi swymi zgadywankami i instruktywnymi artykułami, nie byli wcale naiwnymi dziećmi ani rozbawionymi Feakami, tkwili natomiast, załęknieni, pośród politycznych, gospodarczych i moralnych wstrząsów tektonicznych i fermentów, wiedli sporo straszliwych wojen i wojen domowych, a ich niewymyślne gry dydaktyczne były nie tylko wdzięczną, bezmyślną dziecinadą, lecz odpowiadały głębokiej potrzebie przymknięcia oczu i ucieczki przed nie rozwiązanymi problemami i przerażającymi przeczuciami zagłady w na wskroś — o ile możliwości — nieszkodliwy świat pozorów.⁸

Warto również podkreślić, że uwagi Hessego wykraczają poza jednostkowy obraz ówczesnego społeczeństwa, niektóre mają wymiar bardziej globalny, wpisują się w nurt refleksji o kryzysie i upadku tradycyjnych form kultury europejskiej. Potwierdzeniem są słowa mówiące o końcu pewnego etapu, o nadchodzącej jesieni (życia): „młodzieńczy, twórczy okres naszej kultury przeminął, a rozpoczęła się era starości i zmierzchu”,⁹ oraz o tym, że:

[Z]abrzmiała – jak w owej cudownej baśni chińskiej — „muzyka zagłady”; przez wiele dziesiątków lat dźwięczała niczym długotrwałe dudnienie organowych basów, wdarła się potem w postaci korupcji do szkół, czasopism i akademii, w postaci melancholii i chorób umysłowych dotarła do większości tych artystów i krytyków, których można było jeszcze traktować poważnie, rozhulała się w postaci dzikiej a dyletanckiej nadprodukcji we wszelkich dziedzinach sztuki.¹⁰

Niemiecki twórca nie tylko krytykuje. Mimo przedstawienia negatywnego obrazu społeczeństwa wskazuje na możliwość odbudowy kultury poprzez (samo)rozwój człowieka.

2

Hesse tworzy w tym celu na kartach powieści świat miary i duchowego porządku,¹¹ mający zaistnieć w (utopijnej) Kastalii. Jednocześnie wskazują na drogę, którą może podążać współczesny człowiek pragnący wejść na ścieżkę samorozwoju, przedstawiając losy głównego bohatera powieści. Wkroczenie do świata duchowego porządku ma jednak swoją cenę – wymaga od człowieka wyrzeczenia się prywatnego życia, rodziny, emocji i swoistej spontaniczności istnienia, którą mają zwykli ludzie. Poświęcenie, czy też wycofanie się z życia osobistego jest wyrazem – z jednej strony – ograniczenia wolności człowieka, ale – z drugiej strony – może rodzić w nim fał-

⁸ Hesse, *Gra szklanych paciorków*, 19.

⁹ Hesse, *Gra szklanych paciorków*, 21.

¹⁰ Hesse, *Gra szklanych paciorków*, 21.

¹¹ Celler, *German Gesse sam svidetel'stvujushij o sebe i o svoej zhizni (s prilozhenim fotodokumentov i illjustracij)*, 187. (Целлер, Герман Гессе сам свидетельствующий о себе и о своей жизни (с приложением фотодокументов и иллюстраций), 187).

szywe myśli o własnej wyższości i budzić potrzebę wywyższenia siebie względem innych. Dylemat ten nie jest obcy bohaterom *Gry szklanych paciorków*. Lekarstwem na te bóle są następujące słowa w powieści: „Każdy z nas jest tylko człowiekiem, jedynie próbą, jedynie drogą.”¹² Oznacza to, że każdy człowiek ma pewną wartość dla świata i dla ludzkości – bez względu na własne przekonania co do statusu, wykształcenia, inteligencji. Człowiek pozostaje tylko człowiekiem. Przywołana w tym fragmencie metafora drogi jako jednej z możliwości wśród wielu innych unikalnych dróg, dodatkowo obok wędrówki eksponuje stan bycia w drodze, mierzenie się samym z sobą, poszukiwanie, a także jest zapowiedzią dążenia do (wewnętrznego) rozwoju i samorealizacji. Być może to jest właśnie odpowiedź, dlaczego duchowy kryzys pisarza, który nie mógł i nie chciał akceptować niedoskonałości współczesnego mu społeczeństwa, spowodował powołanie do istnienia na kartach powieści *Gra szklanych paciorków* krainy z przyszłości – Kastalii. W jednym z listów Hessego odnajdziemy zapowiedź tego czynu, gdy pisarz stwierdza, że powietrze wokół niego znów jest zatrute, życie znów staje pod znakiem zapytania i nadeszła chwila, aby zmobilizować w sobie wszystkie siły, by się ratować i poddać próbie posiadane pokłady wiary...¹³ Jako prawdziwy artysta Hesse postanawia nie tylko odnaleźć pocieszenie w sztuce, ale wręcz się w niej „ukryć”, schować za jej zasłoną. Sztuka scalająca duchowe piękno i doskonałość pozwalała „stworzyć” przestrzeń, w której – jak wyraził to pisarz również w liście – mógł oddychać i w której możliwe byłoby zbawienie. Dlatego – jego zdaniem – porzucenie pogardzanej teraźniejszości możliwe jest nie na drodze ożywania przeszłość, nawet wobec uczucia miłości, lecz poprzez skierowanie się ku do przyszłości.¹⁴ Antidotum na wyczuwalne w li-

¹² Hesse, *Gra szklanych paciorków*, 315.

¹³ Por. „Повітря знову було отруєним, життя знову під питанням [...] Настала мить, коли треба було мобілізувати в собі всі рятівні сили, провирити і утвердити всю віру, якою я володів...” (Povitrja znovu bulo otruenim, zhittja znovu pid pitannjam [...] Nastala mit', koli treba bulo mobilizuvati v sobi vsi rjativni sili, proviriti i utverditi vsju viru, jakoju ja volodiv...). Vladimir Sedel'nik, *Pis'ma po krugu* (Moskwa: Progress, 1987), 253 (Владимир Седельник, *Письма по кругу* (Москва: Прогресс, 1987), 253).

¹⁴ Por. „Щоб створити простір, де я міг би знайти порятунок [...], недостатньо було оживити і любовно змалювати певне минуле [...] Я повинен був наперекір зневажливій сучасності показати царство духа і душі існуючим і нездоланим, тому мій твір став утопією, картина якої спроектована в майбутнє, негідне сучасне було вигнане в переможене минуле [...] Так довго шуканий простір, де я міг дихати, був знайдений. (Shhob stvoriti prostir, de ja mig bi znajti porjatunok [...], nedostatn'o bulo ozhiviti i ljubovno zmaljuvati pevne minule [...]) Ja повинен був наперекір znevazhlivij suchasnosti pokazati carstvo duha i dushi isnujuchim i nezdolannim, tomu mij tvir stav utopieju, kartina jakoi sproektovana v majbutne, negidne suchasne bulo vignane v peremozhene minule... Tak dovgo shukanij prostir, de ja mig dihati, був знайдений.) Sedel'nik, *Pis'ma po krugu* (Седельник, *Письма по кругу*), 254–255.

stach pisarza uczucie smutku i trwogi miało być odrzucenie wszelkich emocji i wkroczenie w świat ducha oparty na chłodnej kalkulacji i intensywnej pracy umysłu. Całkowite oddanie się skomplikowanej grze szklanych paciorków miało ułatwić odrzucenie życia targanego emocjami, doprowadzić wręcz do porzucenia świata zewnętrznego, wreszcie do wyzbycia się uczuć. Zwalczenie emocji i uczuć będące odpowiedzią na negatywne zjawiska ówczesnego świata (w tym powszechnie panującej nienawiści, złości, degradacji wartości ludzkiego życia) było możliwe jedynie w utopijnym świecie – w Kastalii, w królestwie panowania ducha i umysłu (rozumu). Bohaterowie powieści, mieszkańcy Kastalii, wyrzekają się uczuć w imię wyższych wartości, wśród których daremnie szukać miłości, przyjaźni, więzów rodzinnych, indywidualnych pasji i namiętności. Dążą do osiągnięcia „czystości umysłu”, a pomocą ma im w tym procesie (tytułowa) gra (niem. *Glasperlenspiel*), mająca odzwierciedlać ideał kastalijskiego życia. Jest tajemnicza i wymaga wszechstronnej wiedzy i wszechstronnych umiejętności intelektualnych. Ma stanowić rodzaj sztuki plasującej się ponad wszystkimi innymi rodzajami sztuki, ma łączyć różnorodne zależności w sposób idealny, lekko i doskonale. Podczas gry za każdym razem dąży się do osiągnięcia intelektualnej ekstazy pozwalającej na moment uchwycić (dotknąć) absolutnego piękna jako budzącej podziw i zachwyty syntezy – syntezy nauki i wytworów kultury duchowej. Nazwa gry przywołująca w oryginale „szklane perły” (w języku niemieckim *Glasperlenspiel*) dodatkowo podkreśla czystość, tajemniczość, łączenie przeciwieństw (ognia z wodą), twardość i niezmienność (perła)¹⁵, a jednocześnie transparentę (przezroczystość), ale i kruchość i chłód (szkło). Wszystkie te atrybuty sugerujące fundament dla wartości i zasad mających obowiązywać w Kastalii wynoszą tę grę – jak opisuje sam pisarz na pierwszych stronach powieści –

[...] na najwyższy poziom ludzkiej egzystencji duchowej, ponieważ gra szklanych paciorków to gra wszystkimi znaczeniami i wszystkimi wartościami naszej kultury, magister bawi się nimi gdzieś jak w czasach rozkwitu malarstwa, artysta bawił się kolorami swojej palety. Wszystko to, co ludzkość stworzyła w epoce swojego wzrostu w dziedzinie wiedzy, wysokich myśli i sztuk, co w następnych wiekach naukowego zrozumienia zostało utrwalone w pojęciach i stało się wspólną własnością intelektualną – wszystki ten ogromny zbiór wartości duchowych gracz opanowuje jako organista, a organ ten jest doprowadzony do niemal niewiarygodnej doskonałości, jego klawisze i pedały odtwarzają cały świat duchowy, jego rejestry są niemal niezliczone, teoretycznie na tym instrumencie można nagrać duchowy sens całego świata?¹⁶

¹⁵ Por. Władysław Kopaliński, *Słownik symboli* (Warszawa: Wiedza Powszechna, 1990), 307.

¹⁶ Hesse, *Gra szklanych paciorków*, 12–13.

Przedstawiona przez Hessego gra to również kreatywne i doskonałe zonglowanie pojęciami oraz koncepcjami w celu osiągnięcia najwyższej satysfakcji duchowej i intelektualnej. Od gracza wymaga ona całkowitego poświęcenia sił i uwagi, dlatego może w nią grać tylko ten, kto nie poświęca swych myśli i uczuć na rzecz innych czynności lub osób. Kastalia staje w ten sposób nie tylko królestwem ducha i umysłu, ale jednocześnie miejscem „samoofiary”, na wzór zamkniętego zakonu, żądającym od jego mieszkańca ofiarowania swojego życia (i uczuć), odrzucenia tego, co na zewnątrz (tętniącego życia poza Kastalią), i skupienia się na grze. Zasady gry – przypominające poszukiwany przez Gottfrieda Wilhelma Leibniza język uniwersalny jako system ściśle i jednoznacznie zdefiniowanych pojęć pozwalający na operacje czysto formalne zastępujące logiczne rozumowanie obliczeniami słów i symboli zbliżonymi do algebraicznych,¹⁷ są manifestacją – podobnie jak sztuka i różne dziedziny nauki – jednej doskonałej, monumentalnej całości, której nazwa to Wszeczeńświat, i werbalizacją marzenia: „Takim, jak Abelard, Leibniz, Hegel, niewątpliwie znane były marzenia o ujęciu duchowego uniwiersum w koncentryczne systemy i o połączeniu żywego piękna”.¹⁸ Główny bohater powieści, Józef Knecht, doświadczył owej syntezy (żywego) piękna: nauki i sztuki, doskonałości wytworów kultury i pracy umysłu. Został Mistrzem Gry. Osiągnął wyższy poziom świadomości. I doznał przemiany. I wtedy podjął decyzję o opuszczeniu Kastalii.

3

Po uzyskaniu tytułu Mistrza Gry Knecht wyznaje: „Krótko mówiąc: wątpić jałem w me zdolności do należytego sprawowania mego stanowiska, ponieważ sam mój urząd i grę szklanych paciorków, którą uprawiać winienem, uznać muszę za zagrożone”.¹⁹ Knecht zrzeka się uprzywilejowanego i szaczonego statusu Magistra Ludi, a w niedługim czasie umiera. Zanim jednak do tego dojdzie, podejmuje pracę jako nauczyciel, o czym zawczasu informuje swoich przełożonych, wyjaśniając, że nauczycieli bardziej potrzeba niż czegokolwiek innego, „ludzi, którzy obudzą w młodzieży zdolność pomiaru i oceny, a wzorem dla niej będą w szacunku dla prawdy, posłuszeństwie względem ducha, w służbie słowu. [...]”.²⁰ I nie tylko o edukowanie cho-

¹⁷ Gottfried Wilhelm Leibniz, „Przedmowa do nauki ogólnej,” w Gottfried Wilhelm Leibniz, *Wyznanie wiary filozofa*, przeł. Stanisław Cichowicz, et al. (Kraków: drukarnia dra Ludwika Gumpłowicza, 1969), 73–74.

¹⁸ Hesse, *Gra szklanych paciorków*, 31.

¹⁹ Hesse, *Gra szklanych paciorków*, 351.

²⁰ Hesse, *Gra szklanych paciorków*, 369.

dzi, lecz „o odpowiedzialną służbę na rzecz szkół, świeckich szkół.”²¹ Prawdziwą perspektywą rozwoju społeczeństwa nie jest wyłącznie czysta praca ducha i praca umysłu, których symbolem jest (tytułowa) gra szklanych paciorków; drogę do doskonałości społeczeństwa i jednostki wytycza to, dlatego Józef Knecht opuścił Kastalię. W tej kwestii istnieje analogia z główną ideą *Fausta* Johanna Wolfganga Goethego, wyrażona w ostatnim monologu głównego bohatera:

Tu wiek swój młody, męski i sędziwy
Przeżyją w walce i harczie mozolnym.
Pragnę zobaczyć trud rzeszy ruchliwej!
Na wolnej ziemi mieszkać z ludem wolnym!
Wtedy mógłbym rzec: trwaj chwilo,
O chwilo, jesteś piękną!
Czyny dni moich czas przesila,
U wrót wieczności klękna.
W przecuciu szczęścia, w radosnym zachwycie,
stanętem oto już na życia szczycie!²²

Wypowiedziane przez Fausta pragnienie wolności (por. „Na wolnej ziemi mieszkać z ludem wolnym!”) koresponduje z doświadczonym przez Knechta zwalczaniem w Kastalii uczuć, czy też wyrzeczeniem się związków międzyludzkich. Odebranie swobody wyboru i swobody działań oraz zaniechanie prowadzenia zwykłego trybu życia pełnego doświadczanych emocji prowadzi do sytuacji, że zamiast uwolnić rozum ludzki, zniewalamy go. Płyniemy z prądem myśli, bez szans na przeżywanie, czy też na namacalny kontakt ze światem, z jego materialnością, o czym pisał Knecht jeszcze podczas studiów:

Istnienia dla nas nie ma.
Jesteśmy jak woda,
Co płynąc wszelki kształt przybiera, żywa:
Dniem się staje i nocą, katedrą i grota,
A spragniona istnienia przez wszystko
przepływa.
Tak płynąc, różną postać przybieramy,
A żadna z nich ojczyzną nam, ratunkiem, niebem,
Zawsze gośćmi jesteśmy, w drodze się mijamy,
Pług nas nie woła,
pole nie porośnie chlebem.
Nie wiemy, jaką rolę Bóg nam przyznać raczył,
Igia z nami, jesteśmy gliną w rękach Pana,

²¹ Hesse, *Gra szklanych paciorków*, 369.

²² Johann Wolfgang Goethe, *Faust*, przeł. Emil Zegadłowicz (Warszawa: Wolne Lektury, 2013), 338.

Niemą, podatną, co am się śmieje, ani płacze,
 Gnieciona, chociaż w piecu juz me wypalana.
 Choć raz w kamień zastygnąć! Choć raz się zespolić!
 Oto, ku czemu wieczna wie dzie nas tęsknota,
 Choć pozostanie dreszczem trwożnym z wiecznej woli,
 A nigdy odpoczynkiem na drodze żywota.²³

Metafora płynącej wody jako symbolu niestałości, a także chaosu, podkreślającej permanentne bycie w drodze, bez szans na postój, odpoczynek, zatrzymanie się, skontrastowana została z kamieniem, symbolem praprzyczyny i istnienia,²⁴ z materią poznawalną zmysłami (dotyk) i osadzoną w czasie i przestrzeni (tu i teraz). Woda i kamień to jednocześnie dwa przeciwstawne pierwiastki: żeński i męski. Wyrażona w wierszu Knechta tęsknota za „zastygnięciem” w kamieniu, za namacalnym doświadczeniem obiektywnie istniejącej rzeczywistości, a nie jej idei, jest jednocześnie potrzebą doznania silnych uczuć („dreszczem trwożnym”) i zawirowań życiowych („nigdy odpoczynkiem na drodze żywota”), czyli aktywności będących składową wolności wyboru i działania – w przeciwieństwie do pasywnego poddawania się nurtowi wody (życia).

Pobyt w Kastalii, „królestwie ducha i rozumu” mający „zwolnić” człowieka z doświadczenia (pozornie) zbędnych uczuć, okazuje się być rodzajem niewoli i jednocześnie manifestacją przejścia od światopoglądu opartego na binarnych opozycjach (rozum – emocje) przez dążenie do syntezy (wielu dyscyplin nauki, sztuki i muzyki, by zrozumieć „tajemnicę istnienia w harmonii z Duchem świata”²⁵), wreszcie do stanu uświadomienia sobie prawdziwych powinności. Paradoksalnie złożona przez bohatera ofiara (wyrzeczenie się prawdziwego życia wśród ludzi targanych emocjami, namiętnościami, pragnieniami i uczuciami) pozwoliła mu poznać to, co najcenniejsze – sens istnienia wywyższający współistnienie z innymi, służenie im wiedzą i pomocą (co sugeruje również nazwisko bohatera, niem. *Knecht* – sługa) do rangi wartości najwyższych. To nie osiągnięcie mistrzostwa w nieuchwytej grze szklanych paciorków okazuje się gwarancją szczęśliwej egzystencji w królestwie ducha i rozumu, lecz powrót do świata na zewnątrz. Bez świata zewnętrznego nie było by możliwe dopełnienie (ducho-

²³ Hesse, *Gra szklanych paciorków*, 437.

²⁴ Kopaliński, *Słownik symboli*, 139, 475.

²⁵ Olga Zolotuhina, *Jewoljucija psihologizma Germana Gesse* (Grodno: Grodnenskiy gosudarstvennyj universitet imeni Janki Kupaly, 2007), (Ольга Золотухина, *Эволюция психологизма Германа Гессе* (Гродно: Гродненский государственный университет имени Янки Купалы, 2007)), rozdział 2, § 2 „Psichologicheskaja sodержatel'nost' igry v romanah G.Gesse” („Психологическая содержательность игры в романах Г. Гессе”), <http://ebooks.grsu.by/zolotuhina/2-psikhologicheskaya-soderzhatelnost-igry-v-romanakh-g-gesse.htm/>.

wego) rozwoju osobistego. Śmierć Knechta w chłodnej wodzie – symboliczne odrodzenie ducha – ma wymiar optymistyczny. Stanowi symboliczną manifestację „magicznego” połączenia człowieka i świata w jedną całość i zmiany – poprzez odrzucenie zasady sprzeciwu wobec rozumu i emocji – biegunowości w jedność.²⁶

4

Powieść Hermana Hessego *Gra szklanych paciorków* jest nie tylko krytyką współczesnego społeczeństwa, ale głównie powieścią o poszukiwaniu sensu życia, które główny bohater powieści odnajduje w pracy na rzecz innych, a przede wszystkim w zrozumieniu i akceptacji własnych uczuć. Odśladając wady współczesnego świata, pisarz przedstawia (pozornie) idealną Kastalię, by ostatecznie zdemaskować ideę „sztuki dla sztuki”, którą uosabia ta kraina, i wskazać na rolę drogi, którą należy przejść.

Logiczną konsekwencją duchowego doskonalenia się bohatera *Gry szklanych paciorków*, Josepha Knechta, jest jego powrót do realnego świata, czyli przejście (przemiana) od idealnego zanurzenia się w siebie do aktywnego dobra, od abstrakcyjnego żonglowania arcydziełami światowej kultury do pragnienia pracy i tworzenia na rzecz innych. Okazuje się, że walka z uczuciami i przywiązaniami jest pozorna. Zimny, pozbawiony emocji, abstrakcyjny umysł jest obcy głębokiej istocie człowieka. Dlatego właśnie Knecht, po osiągnięciu szczytów rozwoju ludzkiego ducha, zaczyna rozumieć ograniczenia i niedoskonałości „wieży z kości słoniowej” (Kastalii). Idee świata Kastalii okazują się kruche wobec „brutalnego”, ale prawdziwego świata na

²⁶ Por. „В романе Г.Гессе происходит постепенное размыкание границ действительности, в соответствии с чем оппозиция «реальность-нереальность» снимается, а финал, который совпадает с достижением «совершенства» героем, в этом смысле представляет собой картину-символ «магического» слияния человека и мира в единое целое. [...] Содержание заключительной главы «Жизнеописания Йозефа Кнехта» и ее название обнаруживают отказ автора от принципа противостояния, оппозиции и закрепляют (разрабатываемую на всех художественных уровнях) идею превращения полярностей в единство.” (V romane G. Gesse proishodit postepennoe razmykanie granic dejstvitel'nosti, v sootvetstvii s chem oppozicija «real'nost'-nereal'nost'» snimaetsja, a final, kotoryj sovpadaet s dostizheniem «sovershenstva» geroem, v jetom smysle predstavljajet soboj kartinu-simvol «magicheskogo» slijanija cheloveka i mira v edinoe celoe. [...] Coderzhanie zakljuchitel'noj glavy «Zhizneopisanija Jozefa Knehta» i ee nazvanie obnaruzhivajut otkaz avtora ot principa protivostojanija, oppozicii i zakreplajut (razrabatyvaemuju na vseh hudozhestvennyh urovnjah) ideju prevrashhenija poljarnostej v edinstvo.). Por. Valerij Danilenko, *Bipoljarnyj obraz myshlenija v «Kurortnike» Germana Gesse* (Irkutsk: Crede Experto, 2017) (Валерий Даниленко, *Биполярный образ мышления в «Курортнике» Германа Гессе* (Иркутск: Crede Experto, 2017)), 9.

zewnątrz. Choć zostają przez niego „wchłonięte”, były konieczne, aby mogła dokonać się przemiana na poziomie świadomości. Śmierć Knechta stała się logicznym zakończeniem jego duchowego rozwoju, a jego zwieńczeniem był pozostawiony przez niego „ślad” w duszy jego ucznia.

References

- Akopjan, Jakov. *Pojetika romanov Germana Gesse v svete sinteza kul'tur Zapada i Vostoka*. Erevan: Erevanskij gosudarstvennyj universitet, 2006. (Акопян, Яков. *Поэтика романов Германа Гессе в свете синтеза культур Запада и Востока*. Ереван: Ереванский государственный университет, 2006).
- Celler, Bernhard. *German Gesse sam svidetel'stvujushhij o sebe i o svoej zhizni (s prilozhenim fotodokumentov i illjustracij)*. Translated by Evgen I. Necheporuk. Cheljabinsk: Izdatel'stvo Ural LTD, 1998. (Целлер, Берхард. *Герман Гессе сам свидетельствующий о себе и о своей жизни (с приложением фотодокументов и иллюстраций)*. Translated by Evgen I. Necheporuk. Челябинск: Издательство Урал LTD 1998).
- Danilenko, Valerij. *Bipoljarnyj obraz myshlenija v «Kurortnike» Germana Gesse*. Irkutsk: Crede Experto, 2017 (Даниленко, Валерий. *Биполярный образ мышления в «Курортнике» Германа Гессе*. Иркутск: Crede Experto, 2017).
- Gesse, German. *Igra v biser*. Moskva: AST Publishers, 2017. <https://www.litmir.me/br/?b=248120> (Гессе Герман. *Игра в бисер*. Москва: AST Publishers, 2017. <https://www.litmir.me/br/?b=248120>).
- Goethe, Johann Wolfgang. *Faust*. Translated by Emil Zegadłowicz. Warszawa: Wolne Lektury, 2013.
- Hesse, Hermann. *Gra szklanych paciorków*. Translated by Kuria Kurecka. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1971.
- Karalashvili, Rezo. *Mir romana Germana Gesse*. Tbilisi: Sabchota Sakartvelo, 1984. (Каралашвили, Резо. *Мир романа Германа Гессе*. Тбилиси: Сабчота Сакартвело, 1984).
- Kopaliński, Władysław. *Słownik symboli*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1990.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. „Przedmowa do nauki ogólnej.” In Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Wyznanie wiary filozofa*. Translated by Stanisław Cichowicz, et al. Kraków: drukarnia dra Ludwika Gumpłowicza, 1969.
- Sedel'nik, Vladimir. *Pis'ma po krugu*. Moskva: Progress, 1987 (Седельник, Владимир. *Письма по кругу*. Москва: Прогресс, 1987).
- Zolotuhina, Ol'ga. *Jevoljucija psihologizma Germana Gesse*. Grodno: Grodnenskiy gosudarstvennyj universitet imeni Janki Kupaly, 2007 (Золотухина, Ольга.

Эволюция психологизма Германа Гессе. Гродно: Гродненский государственный университет имени Янки Купалы, 2007. <http://ebooks.grsu.by/zolotuhina/2-psikhologicheskaya-soderzhatelnost-igry-v-romanakh-g-gesse.htm>).

Emotion oder Vernunft? Auf dem Weg zur Selbsterkenntnis (am Rande von Hermann Hesses *Das Glasperlenspiel*)

Abstract: Der Beitrag reflektiert die Aktualität der gesellschaftskritischen Äußerungen in Hermann Hesses Roman *Das Glasperlenspiel*, vor allem in Bezug auf die Notwendigkeit des Wiederaufbaus der Kultur durch (Selbst-)Entwicklung der Menschen. Es wird nachgewiesen, dass das Schicksal der Hauptfigur des Romans, Joseph Knecht, den Vorrang der Vernunft vor den Emotionen aufhebt und die Einheit beider Eigenschaften der menschlichen Rasse manifestiert.

Schlüsselwörter: Hermann Hesse, *Das Glasperlenspiel*, Selbstentwicklung, Gefühle.

Emocje czy rozum? W kierunku samopoznania (na marginesie *Gry szklanych paciorków* Hermann Hessego)

Abstrakt: W artykule podjęto rozważania na temat aktualności krytycznych uwag wobec społeczeństwa zawartych w powieści Hermann Hessego *Gra szklanych paciorków*, a przede wszystkim w odniesieniu do potrzeby odbudowy kultury poprzez (samo)rozwój człowieka. Autorka udowadnia, że losy głównego bohatera powieści, Józefa Knechta, znoszą prymat rozumu nad emocjami i manifestują jedność obu właściwości rodzaju ludzkiego.

Słowa kluczowe: Hermann Hesse, *Gra szklanych paciorków*, samorozwój, emocje.